

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.94

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2019.35.181342>

О. Ю. Гусєв, аспірант

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Кафедра правосуддя

вул. Володимирська, 60, Київ, 01033, Україна

e-mail: Olexiy.Gusiev@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-4563-2891

ПРАВОВІ ПРЕЗУМПЦІЇ ТА ОЦІНКА ДОСТОВІРНОСТІ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті досліджуються умови застосування різних конструкцій правових презумпцій як засобів підтвердження фактів і обставин, що обґрунтовують достовірність електронних доказів у цивільному процесуальному праві. Особливу увагу приділено іноземному досвіду правового регулювання електронних доказів і практиці застосування доказових презумпцій щодо окремих їх різновидів. Автором проаналізовано підходи вітчизняних учених до використання припущень щодо деяких фактів і обставин, які стосуються оцінки електронних доказів, а також деякі положення чинного законодавства України, що містять норми-презумпції, котрі можуть бути застосовані у цивільному процесі для підтвердження чи спростування достовірності даних в електронній формі. Визначено їх ключові переваги та недоліки.

Ключові слова: цивільний процес, доказові презумпції, засоби доказування, електронні докази, достовірність доказів.

Постановка проблеми. Електронні докази були офіційно зафіксовані у цивільному процесуальному законодавстві України як самостійний засіб доказування наприкінці 2017 року. Проте значна частина їх доказового потенціалу залишається досі нерозкритою. Про це свідчить велика кількість дискусійних питань, які обговорюються правниками в науковій літературі, та проблем, із якими стикаються практики. На цій підставі цілком природно постає запитання про те, як можна виправити ситуацію, що склалася, та зменшити число проблем, які виникають у правозастосовній практиці?

Як зазначають учені, головна проблема використання електронних доказів полягає не в тому, щоб ознайомитися з їх змістом, а в тому, щоб правильно вибрати методи і засоби, за допомогою яких можна їх оцінити [24, с. 107]. Для всебічної, повної та об'єктивної оцінки електронних доказів ключовими є два фактори: 1) факти, які вказують на їх допустимість цифрових даних, а також 2) засоби і прийоми, за допомогою яких можна підтвердити відповідні факти. Щодо фактів, які обґрунтовують допустимість електронних доказів, то вказівку на них слід шукати в положеннях процесуального та матеріального права. Що ж до засобів і прийомів, які можуть бути використані для підтвердження допустимості електронних доказів, то з приводу цього питання слід звернутися до юридичної техніки.

Одним із найпоширеніших інструментів юридичної техніки, що використовується для оцінки фактів і обставин, які обґрунтовують допустимість електронних доказів, є правові презумпції. Світова нормотворча практика накопичила значний досвід використання різноманітних конструкцій правових презумпцій для досягнення поставленої мети. На цій підставі актуальним є теоретико-правове дослідження загальних умов формулювання доказових презумпцій та порядку їх застосування у цивільному процесуальному праві з метою спрощення порядку підтвердження різноманітних фактів і обставин, як стосуються оцінки електронних доказів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика забезпечення достовірності електронних доказів активно досліджується багатьма вченими з різних країн світу. Найбільший внесок у розробку питань застосування правових презумпцій для оцінки електронних доказів зробили такі іноземні фахівці як Дж. Беллін (Bellin J.), Д. Бендер (Bender D.), Е. Ван Бускірк (Van Buskirk E.), Дж. Грегорі (Gregory J.), Л. Дюранті (Duranti L.), Д. Капра (Capra D.), Д. Лінч (Lynch D.), С. Мейсон (Mason S.), Р. Снайдер (Snyder R.), К. Часс (Chasse K.) та інші. Серед вітчизняних науковців зазначеним питанням присвячували свої праці О. В. Воронова, О. В. Гаран, Н. Ю. Голубєва, К. Б. Дрогозюк, С. С. Єсімов, А. Ю. Каламайко, Т. І. Лежух, Ю. С. Павлова, В. С. Петренко, Д. М. Цехан та інші.

Мета статті полягає в дослідженні причин та умов застосування конструкцій правових презумпцій щодо фактів і обставин, які підтверджують достовірність електронних доказів у цивільному процесуальному праві України та деяких іноземних держав, наданні загальної характеристики найбільш поширеним різновидам таких доказових припущень, а також визначенні основних напрямків удосконалення вітчизняного цивільного процесуального законодавства з цих питань.

Виклад основного матеріалу. Одним із найбільш поширених засобів юридичної техніки, що часто використовується у процесуальному та доказовому праві для підтвердження дійсності фактів і обставин, які обґрунтовують належність, достовірність або допустимість інформації в електронній формі, є доказові презумпції.

Доказова презумпція – це різновид правових презумпцій, що є встановленим державою припущенням про наявність або відсутність певного факту чи обставини, які мають юридичне значення, з метою оптимізації процесу доказування [1, с. 7]. В судочинстві такі презумпції виконують наступні функції: 1) перерозподіл обов'язків доказування між учасниками справи; 2) визначення складу предмета доказування; 3) процесуальна економія [2, с. 82-101]. Як видно, більшість функцій спрямована на врівноваження інтересів сторін у процесі доказування. Суть такого збалансування полягає в тому, що презюмований факт, як правило, дуже складно доказується, тому одній стороні надається можливість довести інші, пов'язані з ним факти чи обставини, що обумовлюють застосування доказової презумпції, а протилежна сторона одержує можливість довести факти, що спростовують цю презумпцію [3, с. 15].

Більшість способів підтвердження достовірності електронних доказів очевидно потребують значних витрат часу, коштів та інших ресурсів. Водночас електронні обчислювальні пристрої є дуже поширеними в побуті, й пересічні громадяни мають високий рівень довіри до інформації в електронній формі та активно користуються нею. З огляду на це провідні країни світу дійшли висновку, що електронні засоби доказування вже досягли такого рівня довіри, що можуть слугувати засобом підтвердження фактів і обставин судових справ, не викликаючи жодних сумнівів у своїй достовірності [4, с. 34]. На цій підставі було прийнято рішення скористатися конструкцією правових презумпцій для полегшення процесу доказування та зменшення різноманітних витрат для учасників судових справ. Отже, загальне значення доказових презумпцій для електронних доказів полягає в їх здатності долати ряд перешкод, які могли б інакше звести нанівець намагання заінтересованих осіб підтвердити достовірність електронної інформації [5, с. 1156].

Вітчизняне цивільне процесуальне законодавство не містить такої палітри доказових презумпцій як право деяких іноземних держав. Але на підставі аналізу іноземного досвіду правового регулювання електронних доказів можна зробити висновок, що вітчизняний законодавець має чимало яскравих прикладів для наслідування. Водночас слід пам'ятати, що, на відміну від Цивільного процесуального кодексу України, у праві більшості іноземних держав, насамперед англо-американської правової сім'ї, достовірність електронних доказів пов'язують зі справністю і належними умовами функціонування комп'ютера чи іншого подібного пристрою, в або за допомогою якого відповідні цифрові дані було створено чи збережено.

Перш за все, увагу потрібно звернути на презумпцію довіри (англ. – *presumption of reliability*), згідно з якою за відсутності доказів протилежного, судам належить припускати, що технічні засоби, за допомогою яких було створено чи збережено фактичні дані, справно функціонували в момент такого створення чи збереження, що є гарантією їх точності і достовірності [6, с. 153]. Словосполучення «механічні засоби» нині тлумачиться доволі широко й охоплює комп'ютери та інші подібні пристрої і системи попри те, що вони фактично не є механічними засобами [7, с. 101-102]. Свого часу ця презумпція застосовувалася для визнання достовірними відомостей, одержаних від механічних годинників, автомобільних спідометрів і слухових апаратів. Сьогодні ж настав час інших машин – електронно-обчислювальних.

Ґрунтуючись на цій трансформованій презумпції, суди у США вже близько тридцяти років мають непорушну віру в здатність електронно-обчислювальних машин (далі – ЕОМ) продукувати точні дані [6; 8, с. 20]. Верховний суд штату Іллінойс у 1985 році ухвалив: «Не може бути сумнівів у тому, що комп'ютерна інженерія створила безліч пристроїв, надійність яких не може заперечуватися. Тому суди повинні застосовувати правило, за яким їх точність і надійність визнаються загальновідомими, вимагаючи від учасників справи лише підтвердження справності роботи конкретного пристрою» [9, с. 929]. Пізніше окреслене припущення було формалізовано і закріплено в положеннях статті 902 Федеральних правил про докази, згідно з якими електронний документ, створений за допомогою комп'ютерної чи іншої подібної системи в процесі повсякденної діяльності, вважається достовірним, якщо це підтверджено кваліфікованою особою [10].

З огляду на повсюдне застосування електронних систем контролю та управління в сучасних ЕОМ і високий ступінь точності та надійності результатів обробки даних, що вони забезпечують, рівень довіри до комп'ютерів донині залишається таким, що дозволяє судам презюмувати достовірність будь-яких електронних документів за відсутності доказів того, що такі системи контролю чи управління були несправними й ці недоліки могли призвести до помилок у змісті одержаних документів [6, с. 120-121].

У Канаді електронний документ як доказ вважається оригіналом, зокрема, якщо доведено цілісність комп'ютерної чи іншої подібної системи або за допомогою якої його було створено чи збережено [11, ст. 31-4]. Відповідно до статті 31-3 федерального Закону про докази за умови недоведеності протилежного цілісності комп'ютерної чи іншої подібної системи презюмується, якщо є докази, що така система працювала належним чином, а її несправності не могли вплинути на цілісність електронного документа, або електронний документ було створено чи збережено в процесі повсякденної діяльності особою, юридичні інтереси якої не збігаються з інтересами сторони, що подала його до суду, чи особою, яка не є стороною спору і не створювала та не зберігала цей документ під наглядом сторони, що подала його до суду [11].

Досить ліберальний варіант цієї презумпції закріплено в статті 90А Закону про докази Малайзії. Відповідно до цієї норми електронний документ, створений за допомогою комп'ютера, або дані, що в ньому містяться, вважаються достовірним підтвердженням будь-якого факту, зазначеного в них, якщо документ було створено в процесі звичайного використання, незалежно від того, чи є особа, яка подала такий документ до суду, його автором [12].

Сінгапур – ще один приклад держави, котра демонструє динамічний розвиток права. Місцевий Закон про докази містить понад п'ять презумпцій, що стосуються електронних записів як доказів. Окрім правил, аналогічних вищезазначеним, частина шоста статті 116А Закону містить норму, згідно з якою вважається, що електронний запис точно відтворює зміст паперового документа за умови, що цей запис було створено шляхом безпосереднього відтворення документа в електронній формі, якщо немає доказів протилежного [13].

Подібне положення міститься й у частині другій статті 151 Закону про докази Нігерії, але воно стосується лише електронних копій карт і графіків, створених упо-

вноваженими особами органів влади [14]. Окрема норма тут також присвячена достовірності електронних листів: суд може презюмувати, що зміст листа, одержаного за допомогою електронної пошти, відповідає змісту того, що було введено в комп'ютер відправником, але водночас заборонено робити будь-які припущення стосовно особи, якій було надіслано такий лист [14, ст. 153].

У процесуальному законодавстві країн романо-германської правової сім'ї також можна зустріти презумпції, що стосуються достовірності електронних доказів. Так, у Німеччині презюмується достовірність електронних документів, які за своєю формою та змістом були створені суб'єктом владних повноважень [15, ст. 437]. А в Румунії стаття 265 Цивільного процесуального кодексу містить жорстке правило щодо достовірності електронних копій паперових документів: доказ, який містить відомості, одержані з письмового документа, вважається достовірним, якщо введення відповідних відомостей в ЕОМ мало систематичний характер, під час складання конкретного електронного документа не було виявлено помилок, а одержані дані в електронній формі захищені від змін і підробок [16, с. 19].

Іншою презумпцією, на яку часто звертають увагу іноземні фахівці, є доктрина «суддівської обізнаності» (англ. – *judicial notice*), відповідно до якої, якщо факт є відомим усім необхідно-розумним людям у суспільстві, а його існування можна легко і точно встановити з загальнодоступних джерел, то недоцільно вимагати доказів цього факту [17, с. 483]. Наслідком застосування цієї доктрини є те, що суди мають право презюмувати достовірність і визнати такими, що не потребують доказування, факти та обставини, зафіксовані в загальнодоступній інформації [6, с. 149]. Таке припущення з часом набуло поширення і було формалізоване в нормативно-правових актах, зокрема статті 201 Федеральних правил про докази [10].

Технологічні досягнення другої половини ХХ століття та досвід повсякденного використання комп'ютерів підвищили рівень точності та надійності даних, згенерованих за допомогою ЕОМ [18, с. 718]. Це означало автоматичне зростання рівня довіри до електронних доказів, тому з їх появою в судочинстві прецедентна практика, насамперед у США, дійшла висновку, що судам слід презюмувати достовірність фактів і обставин, зафіксованих у деяких видах даних, створених за допомогою ЕОМ, оскільки принципи роботи комп'ютерів та інших подібних машин, а також їх надійність є добре відомими [7, с. 101]. Проїшло понад сорок років, а ця тенденція не лише не згасла, а й досі набирає обертів.

Аналіз іноземної літератури демонструє, що доктрина суддівської обізнаності дозволяє судам у США презюмувати достовірність електронних даних із різних джерел. Зокрема, з офіційних веб-ресурсів, включаючи веб-сайти: 1) органів влади та юридичних осіб публічного права; 2) міжнародних організацій; 3) урядові веб-сайти іноземних держав. Приклади неофіційних джерел, відомості з яких визнавались загальновідомими, включають: 1) онлайн-карти (зокрема щодо відстані, місцезнаходження, контури території за картами *Google*); 2) Інтернет-календарі; 3) веб-сторінки авторитетних ЗМІ (наприклад, *CNN, BBC, Yahoo!*); 4) електронні примірники наукових видань (як-от підручників і словників); 5) веб-сайти медичних закладів; 6) фінансові веб-ресурси (стосовно котирувань акцій і валют); 7) веб-сайти юридичних осіб приватного права (щодо відомостей про графіки авіарейсів, як-от *Flightradar24.com*, про розклад руху потягів чи історію підприємств); 8) веб-сайти-архіви (щодо видалених вебсторінок, як-от *Archive.org*) тощо [4, с. 34-37; 5, с. 1160-1161].

Загалом суди неохоче застосовують доктрину суддівської обізнаності щодо інформації з неурядових веб-сайтів, оскільки Інтернет – це «відкрите» джерело, що дозволяє будь-якій людині зареєструвати Інтернет-адресу і створити веб-сайт, тому відомості, що одержуються з мережі Інтернет, можуть бути предметом спору. Однак деякі веб-сайти вже стали частиною нашого повсякденного життя, їх точність фактично і більш-менш об'єктивно перевіряється безліч разів на день. Окрім цього, деякі веб-сайти – це онлайн версії джерел інформації, що їх суди визнають загальновідомими протягом

багатьох років, тому немає достатніх підстав по-різному ставитися до авторитетних видань та їх онлайн еквівалентів [4, с. 36].

Та більшість неурядових веб-сайтів, навіть добре відомих, містять відомості сумнівного походження, тому достовірність зафіксованих у них фактів рідко презюмується на підставі доктрини суддівської обізнаності. Яскравим прикладом є відкрита онлайн-енциклопедія «*Wikipedia*»: суди США, як правило, відхиляють клопотання про визнання інформації з цього веб-ресурсу загальновідомою, а факти та обставини достовірними, крім хіба що фактів про час появи відомостей на цьому сайті [4, с. 37].

На цій підставі американські вчені висувають пропозицію застосовувати доктрину суддівської обізнаності лише у випадках, коли дані в електронній формі є результатом ретельної обробки, обліку та зберігання [19, с. 109]. Критеріями того, чи заслуговує конкретне джерело на застосування до нього доктрини суддівської обізнаності, фахівці називають: 1) рівень володіння інформацією про предмет спору (чи є веб-сайт спеціалізованим), 2) незалежність автора даних від будь-яких упереджень; 3) мотивація володільця джерела забезпечувати точність оприлюдненої інформації [5, с. 1140]. Позитивним наслідком оцінювання за цими критеріями є унеможливлення формування їх статичного кола джерел, які можуть вважатися загальновідомими, а факти з їх відомостей – достовірними.

У законодавстві іноземних держав можна зустріти й інші презумпції, що застосовуються до електронних доказів, проте вони не набули широкого поширення.

На противагу цьому, чинне цивільне процесуальне законодавство України не містить жодної доказової презумпції стосовно електронних доказів. Але окремі норми-припущення, які можуть бути використані в цивільному судочинстві, можна знайти в матеріальному праві. Так, стаття 12 Закону «Про електронні документи та електронний документообіг» містить норму, з якої випливає презумпція цілісності електронного документа, скріпленого кваліфікованим електронним підписом. Стаття 18 Закону «Про електронні довірчі послуги» встановлює цілісність і достовірність електронних даних, скріплених кваліфікованою електронною печаткою. Стаття 26 цього ж Закону презюмує точність дати та часу, а також цілісність електронних даних, що містять кваліфіковану електронну позначку часу. А стаття 27 вказаного Закону закріплює презумпцію цілісності електронних даних, надісланих за допомогою кваліфікованої послуги реєстрованої електронної доставки, а також фактів їх передачі та отримання з фіксацією часу. Зазначені презумпції мають матеріально-правовий характер, але в разі потреби можуть бути використані під час розгляду цивільних справ.

Незначний обсяг нормативного матеріалу щодо доказових презумпцій дає теоретикам широкі можливості для аналізу іноземного досвіду, розробки власних наукових підходів і пропозицій щодо вдосконалення вітчизняного правового регулювання. Тому вчені, розкриваючи питання достовірності електронних доказів, нерідко згадують про доказові презумпції, хоча й зосереджують свою увагу лише на кількох із них. Але ці презумпції дещо відрізняються від тих, які трапляються в праві іноземних держав.

Перш за все, мова йде про презумпцію авторства, згідно з якою припускається, що електронний документ, скріплений кваліфікованим електронним підписом, походить від особи його власника [20, с. 9; 21, с. 145]. По-друге, автори акцентують увагу на презумпції автентичності, відповідно до якої документ, скріплений кваліфікованим електронним підписом, вважається цілісним, тобто таким, що не зазнавав несанкціонованих втручань із моменту скріплення, що є достатньою підставою для припущення про достовірність його змісту [20, с. 193; 21, с. 146]. Остання презумпція вважається спростовною і може бути відкинута на підставі доказів, здатних обґрунтувати серйозність сумнівів у тому, що саме власник електронного підпису склав документ [20, с. 158; 21, с. 132].

Загалом указані презумпції видаються цілком переконливими, й більшість правників визнає їх раціональність. Подібні припущення були формалізовані в законодавстві деяких іноземних державах, зокрема США, Естонії та Бразилії.

Проте у практиці застосування електронних підписів трапляються випадки, коли використання таких правових конструкцій призводить до хибних юридичних висновків. Але, на щастя, такі ситуації поки що мають винятковий характер і не перетворилися на загальне правило.

Основним недоліком зазначених презумпцій є те, що вони стосуються електронних підписів, що суттєво звужує сферу їх застосування. Як наслідок, такі припущення не здатні виконувати всі завдання, що покладаються на доказові презумпції. Тож уявляється, що процесуальне законодавство України повинно закріпити більшу кількість процесуальних презумпцій достовірності електронних доказів, аби ефективно збалансувати інтереси суб'єктів доказування, які прагнуть доводити свої вимоги чи заперечення за допомогою цих засобів доказування.

Вітчизняним аналогом доктрини суддівської обізнаності є правила про звільнення від доказування, передбачені статтею 82 ЦПК України. Йдеться, насамперед, про факти та обставини, визнані судом загальновідомими. Поширеність ЕОМ та довіра до них найімовірно зросли в Україні протягом останніх десятиліть, що дозволяє теоретикам пропонувати ідею розширення змісту загальновідомих фактів, доповнюючи їх фактами, що зафіксовані в загальнодоступних відомостях, які можуть бути отримані з відкритих та надійних джерел, і на цій підставі визнавати загальновідомими факти та обставини з інформації, розміщеної в мережі Інтернет [20, с. 194].

Така пропозиція по суті є намаганням трансформувати вітчизняне правило про достовірність загальновідомих фактів в англо-американську доктрину суддівської обізнаності. Здається, наразі можливості втілити цю ідею в життя немає. По-перше, з формально-юридичного погляду це потребує внесення змін до тексту статті 82 ЦПК України. По-друге, зміст понять «загальновідомий» і «загальнодоступний» не збігається, вони є несумісними [22, с. 68-69]. По-третє, в цьому правилі мова йде про факти, а не про інформацію. Вчені наголошують, що правило про можливість визнання певних фактів і обставин загальновідомими в суді зумовлено очевидністю їх істинності [23, с. 410]. Це породжує запитання про те, яке значення матиме визнання відомостей загальновідомими, якщо достовірність зафіксованих у них фактів і обставин усе одно потребуватиме доказування? Логічним наслідком визнання відомостей загальновідомими мала б стати презумпція достовірності зафіксованих у них фактів, адже лише в такій конотації припущення про широку відомість електронної інформації матиме значення для процесу доказування.

У підсумку очевидними перевагами імплементації презумпцій щодо достовірності електронних доказів є заощадження часу і суттєве скорочення витрат на судовий процес, уникнення деяких формальних перепон у доступі до джерел електронних (цифрових) даних, а також зменшення кількості фактів і обставин, для з'ясування яких необхідні спеціальні знання [18, с. 718]. Крім цього, такі презумпції спрощують процес доказування, зокрема, сприяють у тому, що сторонам спору не потрібно доводити кожен факт чи обставину, пов'язану зі створенням або збереженням цифрових даних, а також подавати додаткові докази для підтвердження їх достовірності [7, с. 101]. Як справедливо зазначають науковці, успіх судового процесу в інформаційному суспільстві, як правило, залежить не від фактичних чи юридичних аргументів, а від часу та ресурсів, які сторони витрачають на вирішення спору [5, с. 1157].

Проте презумпції щодо достовірності електронних доказів мають також певні недоліки, які можна систематизувати, об'єднавши їх у три групи: 1) формально-логічні; 2) процесуально-правові; 3) організаційно-правові. Полягають вони в наступному.

Так, деякі вчені стверджують, що застосування самої конструкції правової презумпції для підтвердження достовірності електронних доказів є не виправданим [8, с. 20]. Проблема криється в тому, що з формально-юридичного погляду презумпції, як норми права, мають загальний характер, тобто є універсальним правилом поведінки для всіх типових ситуацій незалежно від конкретних обставин справи. Проте комп'ютерні та інші подібні системи, з належним функціонуванням яких пов'язують

достовірність електронних доказів, є досить різноманітними, внаслідок чого фактори, що впливають на точність і надійність їх роботи, а також достовірність вихідних даних суттєво різняться між собою.

Логічним наслідком цього є те, що доказові презумпції не здатні розрізняти більш достовірні види електронних доказів (наприклад, електронні документи, скріплені кваліфікованим електронним підписом) і менш надійні (як-от електронні повідомлення з соціальних мереж). Тому іноземні фахівці наголошують, що безумовні презумпції достовірності електронних доказів, засновані на знанні про точність роботи комп'ютерів та інших подібних пристроїв, мають бути скасовані [7, с. 192]. За цих обставин науковці висловлюють думку, що презумпції достовірності електронних доказів слід застосовувати обережно, лише за певних обставин [19, с. 109].

Недоліки доказових презумпцій, що тягнуть за собою негативні наслідки процесуально-правового характеру, полягають у несправедливому перерозподілі обов'язків доказування. Як відомо, підтвердити достовірність цифрових даних дуже важко, проте, якщо процесуальний закон стає на сторону одного з учасників справи і презюмує достовірність поданих ним електронних доказів, то інші учасники опиняються в дуже незручному становищі, оскільки спростувати таке припущення також складно. Суд сліпо дотримуватиметься презумпції, якщо не буде надано доказів, які підтвердять, що конкретний комп'ютер або інша подібна система не були здатні продукувати точні результати і це безпосередньо вплинуло на подані електронні докази. Для доведення цього потрібно, зокрема, мати доступ до конкретної ЕОМ, час на її обстеження, володіти спеціальними знаннями тощо. Це є практично неможливим. Як наслідок, судова експертиза залишається чи не єдиним способом виявлення дефектів у роботі ЕОМ для доведення недостовірності електронних доказів [8, с. 21]. Зважаючи на це, фахівці рекомендують законотворцям не створювати за допомогою презумпцій завиСОКИХ бар'єрів у доказуванні, аби розумні сумніви могли насправді забезпечити змагальність у цивільному процесі [7, с. 189].

Практика застосування презумпцій достовірності електронних доказів іноді також критикується через те, що надійність і точність окремих видів цифрових даних не можуть бути гарантовані внаслідок суто організаційних причин. Мова насамперед йде про інформацію з мережі Інтернет. Поширеними проблемами перевірки достовірності таких відомостей є оновлення змісту вебсторінки, на якій була розміщена конкретна інформація, чи зміна її електронної адреси (доменного імені) [20, с. 110].

Крім цього, слід звернути увагу на інший вид цифрових даних, які можуть бути одержані з мережі Інтернет, – архівні вебсторінки. Їх зміст може включати посилання на інші зовнішні джерела, доступу до яких уже немає, або містити приєднані дані (малюнки, звуко- чи відеозаписи), які не збереглися в архіві разом із основними відомостями тощо [4, с. 38]. Таким чином, презумпції можуть виявитися неефективним засобом гарантування достовірності електронних доказів з причин, які не залежать від волі заінтересованої особи.

Зважаючи на відсутність у вітчизняному процесуальному законодавстві будь-яких презумпцій достовірності електронних доказів, можна сформулювати наступні положення: 1) достовірність електронних доказів презюмується, якщо доказано цілісність комп'ютерної чи іншої подібної системи (ЕОМ), за допомогою якої електронні дані було створено чи збережено; 2) комп'ютерна чи інша подібна система (ЕОМ) вважаються цілісною, якщо під час створення чи збереження цифрових даних, поданих до суду як докази, система експлуатувалася з дотриманням встановлених правил і були відсутні будь-які технічні та програмні несправності, а в разі їх виявлення, такі несправності не могли вплинути на точність і цілісність одержаних даних.

Окрім цього, до фактів, щодо яких можуть бути зроблені припущення на підставі закону чи судового рішення, слід віднести: 1) достовірність відомостей в електронних документах, складених суб'єктами владних повноважень (відповідно до визначення, закріпленого в КАС України) і скріплених кваліфікованим електронним підписом або

печаткою; 2) відповідність змісту електронного листа, одержаного за допомогою електронної пошти, змісту листа, надісланого відправником; 3) достовірності електронних документів, створених шляхом комп'ютерного сканування паперових примірників. Здається, подібні припущення органічно доповняють презумпції, що вже наявні в чинному законодавстві України.

Водночас очевидним є те, що доказові презумпції повністю не замінять змагальність у цивільному процесі. Довіра до ЕОМ є лише механізмом економії ресурсів для встановлення конкретних фактів і обставин справи. Застосування доказових презумпцій відбиває необхідний баланс між справедливістю та ефективністю, а їх використання – ніщо інше як пристосування наявних правил доказування до вимог сьогодення [5, с. 1181]. Тому справжнім викликом для правників у майбутньому буде не питання про те, чи визнавати електронні дані достовірними та допустимими, а як урегулювати безкінечний потік цієї інформації до суду.

Висновки і пропозиції. Отже, багато країн світу вже давно звернули увагу на нетрадиційні джерела доказів. Оскільки інформаційні технології щодня все глибше проникають у наше життя, довіра до них, очевидно, зростатиме й надалі. Як наслідок, усі суб'єкти цивільного процесу будуть дедалі частіше підсвідомо застосовувати презумпції справної роботи ЕОМ та достовірності цифрових даних, як вони це роблять у повсякденному житті. Віддзеркалюючи буденну реальність, ЕОМ стануть інструментами, що допомагатимуть заінтересованим особам у доведенні своїх вимог або заперечень у суді.

Держава повинна реагувати на зміну суспільних відносин, зокрема шляхом запровадження доказових презумпцій достовірності деяких фактів і обставин, пов'язаних з електронною інформацією. Застосування таких презумпцій у судочинстві забезпечить ефективний і досить точний механізм розв'язання багатьох проблем, які виникають під час розгляду цивільних справ. Наприклад, частково усуне необхідність використання спеціальних знань у випадках подання до суду електронних доказів.

Уявні факти та обставини, що стосуються цифрових даних, їх електронних носіїв, функціонування ЕОМ і з високим ступенем вірогідності є істинними, цілком можуть бути формалізовані та закріплені у нормах-презумпціях актів процесуального права. Таким чином, вони слугуватимуть нормативними гарантіями достовірності електронних доказів.

Презумпції достовірності електронних доказів не слід формулювати як безумовні. Їх застосування слід обумовити доведенням інших супутніх фактів або обставин, підтверджених за допомогою додаткових доказів. Оскільки вважається, що достовірність електронних доказів залежить від функціонування ЕОМ, справності її апаратної частини, програмного забезпечення та роботи оператора, то немає жодних розумних підстав для припущень про достовірність електронних доказів, якщо немає підтвердження цих супутніх фактів або обставин.

Припущення про достовірність цифрових даних на підставі доказів належного функціонування ЕОМ повинні бути спростовними. Учасники справи завжди повинні мати можливість довести факт, протилежний до презюмованого. В цьому контексті застосування припущень про достовірність електронних доказів не може обходитися без певних стандартів доказування. Бар'єр для подолання таких презумпцій не повинен бути завищеним, оскільки верховенство права не може спиратися на такі оціночні поняття як «добре відомий» чи «загальновідомий», що не мають твердого підґрунтя.

На відміну від доказових презумпцій, факти, визнані судом загальновідомими, набувають свого процесуального статусу не в силу закону, а за рішенням суду. Визнання деяких фактів і обставин, пов'язаних із цифровими даними чи функціонуванням ЕОМ, такими, що не потребують доказування, можна стимулювати за допомогою інструментів уніфікації судової практики Верховним Судом, зокрема шляхом визначення орієнтовного переліку фактів і обставин, які можуть вважатися загальновідомими.

Список використаної літератури

1. Черемнов Д.В. Юридичні презумпції та фікції в цивільному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00. 03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право/ Черемнов Д.В. – Одеса, 2015. – 20 с.
2. Сериков Ю.А. Презумпции в гражданском судопроизводстве / науч. ред. В.В. Ярков. – Москва : Волтерс Клувер, 2006. – 184 с.
3. Феннич В.П. Доказові презумпції в цивільному судочинстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / Феннич В.П. – Київ, 2009. – 19 с.
4. Grimm, P., Capra, D., & Joseph, G. Authenticating Digital Evidence. *Baylor Law Review*. (2017), 1, 1-55.
5. Bellin, J., & Ferguson, A. Trial by Google: Judicial Notice in the Information Age. *Northwestern University Law Review* (2014), 108, № 4, 1137-1181.
6. Storm, P. Admitting Computer Generated Records : A Presumption of Reliability. *The John Marshall Law Review* (1984), 18(1), 115-154.
7. Mason, S., & Seng D. *Electronic Evidence: Fourth Edition*. Лондон : The Institute of Advanced Legal Studies, (2017).
8. Van Buskirk, E., & Liu, V. Digital (2006). Evidence : Challenging the Presumption of Reliability. *Journal of Digital Forensic Practice*, 1(1), 19-26.
9. Lynch, D., & Brenson I. (1989). Computer Generated Evidence. The Impact of Computer Technology on the Traditional Rules of Evidence. *Loyola University Chicago Law Journal*, 20 (4), 919-936.
10. The Federal Rules of Evidence. The Administrative Office of the U.S. Courts. (2016). Retrieved from : <http://www.uscourts.gov/file/18068/download> (дата звернення: 14.08.2019).
11. The Canada Evidence Act. Justice Laws Website. (2018). <http://laws.justice.gc.ca/eng/acts/C-5/> (дата звернення: 14.08.2019).
12. The Evidence Act. The Attorney General's Chamber of Malaysia. (2016). Retrieved from : <http://www.agc.gov.my/agcportal/uploads/files/Publications/LOM/EN/Act%2056%20-%20Reprint%202017.pdf> (дата звернення: 14.08.2019).
13. The Evidence Act. The Singapore Attorney-General's Chamber. (2019). Retrieved from : <https://sso.agc.gov.sg/Act/EA1893> (дата звернення: 14.08.2019).
14. The Evidence Act. The National Assembly of Nigeria. (2019). Retrieved from : <https://nass.gov.ng/document/download/5945> (дата звернення: 14.08.2019).
15. The Code of Civil Procedure. Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz. (2019). Retrieved from : https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_zpo/englisch_zpo.html (дата звернення: 14.08.2019).
16. The Use of Electronic Evidence in Civil and Administrative Law Proceedings and Its Effect on the Rules of Evidence and Modes of Proof / за ред. Mason S. The Council of Europe. 2016 : Retrieved from : <https://rm.coe.int/1680700298> (дата звернення: 14.08.2019).
17. Flanz, A. Judicial Notice. *Alberta Law Review*. (1980), 18(3), p. 471-484.
18. Bender, D. Computer Evidence Law : Scope and Structure. *The John Marshall Journal of Information Technology and Case Law*. (1978), 1(1), p. 699-724.
19. Snyder, R. Assuring the Competency of Computer-Generated Evidence. *The John Marshall Journal of Information Technology & Privacy Law*. (1989), 9(1), p. 103-121.
20. Каламайко А.Ю. Електронні засоби доказування в цивільному процесі : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03/ А.Ю. Каламайко. – Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2016. – 242 с.
21. Павлова Ю.С. Електронний документ як джерело доказів у цивільному процесі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03/ Ю.С.Павлова. – Одеса : Нац. ун-т. «Одес. юрид. акад.», 2019. – 257 с.
22. Гнатюк Г.М. Словник української мови : [в 11 т.]/ Г.М. Гнатюк, Т.К. Черторизька. – Київ : Наукова думка, 1972. – Т. 3. – 744 с.
23. Грабовська О.О. Теоретико-правові проблеми доказування у цивільному процесі України : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.03 / Грабовська О.О. – К.: Київ. нац. ун-т. ім. Тараса Шевченка, 2018. – 563 с.
24. Павлова Ю.С. Поняття та правова природа електронних доказів/ Ю.С. Павлова //Актуальні проблеми держави і права / Ю. С. Павлова. – 2017. – № 79. – С. 102-109.

References

1. Chermnov, D.V. (2015). Legal Presumptions and Fictions in the Civil Process of Ukraine. Extended abstract of candidate's thesis. Odesa [in Ukrainian].
2. Serikov, Ju.A. (2006). Presumptions in Civil Procedure. Jarkov, V.V. (Ed.). Moscow: Volters Kluver [in Russian].
3. Fennyh, V.P. (2009). Evidentiary Presumptions in Civil Procedure. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
4. Grimm, P., Capra, D., & Joseph, G. (2017). Authenticating Digital Evidence. *Baylor Law Review*. Vol. 1, 1-55.

5. Bellin, J., & Ferguson, A. (2014). Trial by Google: Judicial Notice in the Information Age. *Northwestern University Law Review*. Vol. 108, issue 4, 1137-1181.
6. Storm, P. (1984). Admitting Computer Generated Records: A Presumption of Reliability. *The John Marshall Law Review*. Vol. 18, issue 1, 115-154.
7. Mason, S., & Seng, D. (2017). *Electronic Evidence: Fourth Edition*. London: The Institute of Advanced Legal Studies.
8. Van Buskirk, E., & Liu, V. (2006). Digital Evidence: Challenging the Presumption of Reliability. *Journal of Digital Forensic Practice*. Vol. 1, issue 1, 19-26.
9. Lynch, D., Brenson, I. (1989). Computer Generated Evidence. *The Impact of Computer Technology on the Traditional Rules of Evidence*. Loyola University Chicago Law Journal. Vol. 20, issue 4, 919-936.
10. The Federal Rules of Evidence. The Administrative Office of the U.S. Courts. Retrieved from : <http://www.uscourts.gov/file/18068/download>.
11. The Canada Evidence Act. Justice Laws Website. Retrieved from : <http://laws.justice.gc.ca/eng/acts/C-5/>.
12. The Evidence Act. The Attorney General's Chamber of Malaysia. Retrieved from : <http://www.agc.gov.my/agcportal/uploads/files/Publications/LOM/EN/Act%2056%20-%20Reprint%202017.pdf>.
13. The Evidence Act. The Singapore Attorney-General's Chamber. Retrieved from : <https://sso.agc.gov.sg/Act/EA1893>.
14. The Evidence Act. The National Assembly of Nigeria. Retrieved from : <https://nass.gov.ng/document/download/5945>.
15. The Code of Civil Procedure. Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz. Retrieved from : https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_zpo/englisch_zpo.html.
16. The Use of Electronic Evidence in Civil and Administrative Law Proceedings and Its Effect on the Rules of Evidence and Modes of Proof / Mason, S. (Ed.). The Council of Europe. Retrieved from : <https://rm.coe.int/1680700298>.
17. Flanz, A. (1980). Judicial Notice. *Alberta Law Review*. Vol. 18, 3, 471-484.
18. Bender, D. (1978). Computer Evidence Law: Scope and Structure. *The John Marshall Journal of Information Technology & Privacy Law*. Vol. 1, issue 4, 699-724.
19. Snyder, R. (1989). Assuring the Competency of Computer-Generated Evidence. *The John Marshall Journal of Information Technology & Privacy Law*. Vol. 9, issue 1, 103-121.
20. Kalamaiko, A.Yu. (2016). *Electronic Means of Proof in Civil Process*. Candidate's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].
21. Pavlova, Yu.S. (2019). *An Electronic Document as a Source of Evidence in Civil Process*. Candidate's thesis. Odesa [in Ukrainian].
22. Hnatiuk, H.M., & Chertoryzka, T.K. (Eds.). *Dictionary of the Ukrainian Language*. (Vols. 1-11); Vol. 3: Z. (1972). Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].
23. Hrabovska, O.O. (2019). *Theoretical and Legal Issues of Proof in Civil Process of Ukraine*. Doctor's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
24. Pavlova, Yu.S. (2017). *The Concept and Legal Nature of Electronic Evidence*. Aktualni problemy derzhavy i prava, 79 [in Ukrainian].

Стаття надійшла 09.09.2019

А. Ю. Гусев, аспирант

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Кафедра правосудия

ул. Владимирская, 60, Киев, 01033, Украина

e-mail: Olexiy.Gusiev@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-4563-2891

ПРАВОВЫЕ ПРЕЗУМПЦИИ И ОЦЕНКА ДОСТОВЕРНОСТИ ЭЛЕКТРОННЫХ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ

Резюме

В статье исследуются условия применения различных конструкций правовых презумпций как средств подтверждения фактов и обстоятельств, обосновывающих достоверность электронных доказательств в гражданском процессуальном праве. Особое внимание уделено иностранному опыту правового регулирования электронных доказательств и практике применения доказательных презумпций по отдельным их разновидностям. Автором проанализированы подходы отечественных ученых к использованию

предположений относительно некоторых фактов и обстоятельств, касающихся оценки электронных доказательств, а также некоторые положения действующего законодательства Украины, содержащих нормы-презумпции, которые могут быть применены в гражданском процессе для подтверждения или опровержения достоверности данных в электронной форме. Определены их ключевые преимущества и недостатки.

Ключевые слова: гражданский процесс, доказательные презумпции, средства доказывания, электронные доказательства, достоверность доказательств.

O. Yu. Husiev, Postgraduate Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv
the Department of Justice
Volodymyrska Street, 60, Kyiv, 01033, Ukraine
e-mail: Olexiy.Gusiev@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-4563-2891

LEGAL PRESUMPTIONS AND ASSESSMENT OF THE CREDIBILITY OF ELECTRONIC EVIDENCE RELIABILITY IN CIVIL PROCESS

Summary

The article is devoted to the research of the causes and conditions for the application of various constructions of procedural presumptions regarding the facts and circumstances associated with obtaining electronic evidence in civil procedure.

At the very beginning it is ascertained that the Civil Procedure Code of Ukraine does not contain any rule presuming the reliability of facts and circumstances related to electronic evidence. At the same time, evidentiary presumptions are among the most common guarantees of electronic evidence reliability in the world. On this basis, the theoretical legal research of the general conditions for formulating evidentiary presumptions and the procedure for their application with regard to electronic means of proof in the civil procedure of Ukraine seems to be relevant.

Special attention in the article is paid to the foreign experience of legal regulation of evidentiary presumptions and the practice of their application in relation to various types of electronic evidence. In particular, the author concerns the presumption of reliability and the judicial notice doctrine.

The article also analyzes various approaches of Ukrainian scientists to the use of presumptions regarding electronic evidence, as well as some provisions of the current legislation of Ukraine containing legal presumptions that can be applied to confirm or refute the reliability of digital data in civil procedure. Inter alia, the author draws attention to the presumption of authorship and the presumption of authenticity whereby an electronic document affixed with a qualified electronic signature is considered to be authentic. Their key advantages and disadvantages of these presumptions are identified.

Based on the analysis, it is concluded that it is necessary to consolidate a greater amount of presumption in the civil procedure legislation of Ukraine regarding the reliability of electronic evidence in order to facilitate a better balance of interests among all the proving subjects. The general requirements for the formulation of the relevant presumptions are also defined. For the purposes of lawmaking, it is determined that the presumptions of electronic evidence reliability should be conditional. Their application should be determined by the ability to prove some other relevant facts and circumstances, supported by additional evidence. Furthermore, presumptions about the reliability of digital data based on evidence of the proper computer functioning should be rebuttable. Participants in the case should always have an ability to prove a fact contrary to the presumed one. The barrier to overcome such presumptions should not be too high.

Keywords: civil procedure, evidentiary presumptions, means of proof, electronic evidence, reliability of evidence.